

Asser Historisch Tijdschrift

TIJDSCHRIFT VAN DE ASSER HISTORISCHE VERENIGING
EERSTE JAARGANG

NUMMER 1/MAART 1991

Colofon

Het Asser Historisch Tijdschrift is een periodiek van de Asser Historische Vereniging en verschijnt vier maal per jaar

Hoofredacteur:
Harry Gras

Redactieleden:
Annelies Abelmann
Bertus Boivin
Peter Zweegers

Vormgeving en druk:
Bremer Assen bv

© Asser Historische Vereniging

Redactie-adres:
Gemeente-archief van Assen
Brink 8
9401 HS Assen

Ledenadministratie:
Secretariaat Asser Historische
Vereniging
Postbus 10066
9400 CB Assen

Lidmaatschap Asser Historische
Vereniging (inclusief tijdschrift):
individueel f 30,— per jaar
gezinsabbonnement f 42,50 per jaar

Foto omslag:
Drentse Hoofdvaart Z.Z. met in de
verte de molen bij het Balkenkolkje
op een foto uit circa 1894. Zie ook het
artikel van Eefting (collectie Gemeente-
archief van Assen)

In dit nummer

Dit is het eerste nummer van het Asser Historisch Tijdschrift. Het tijdschrift wil leden van de Asser Historische Vereniging en andere geïnteresseerden in de geschiedenis van de gemeente Assen een platform bieden om de resultaten van hun historisch onderzoek te publiceren. De inhoud van dit eerste nummer weerspiegelt wat de redactie daarbij voor ogen staat: lezenswaardige artikelen over een breed spectrum van de Asser geschiedenis, van opgravingen naar het prehistorische en middeleeuwse Peelo tot de opvoering van het openluchtspel *Maria in Campis* in 1959. Het artikel over Peelo is deels gebaseerd op de lezing die dr. P.B. Kooi, verbonden aan het Biologisch-Archeologisch Instituut te Groningen, hield voor onze vereniging op 8 november 1990. De auteur van het artikel over het openluchtspel, drs. H. Nijkeuter, bereidt een proefschrift voor over Ben van Eysselsteijn, schrijver van het spel, en diens plaats in de Drentse literatuur. Daarnaast bevat dit nummer een artikel over het betreurenswaardige levenseinde van Willem Eefting, één van de voorouders van de auteur, J. Eefting Wzn., en twee rubrieken van het redactielid Bertus Boivin. Deze rubrieken zullen in ieder nummer terugkeren. De rubriek 'Ooggetuigen' bevat een interview met mevrouw Tacoma-Zijlstra, die in het begin van deze eeuw onder andere in betrekking was bij mevrouw Westra, terwijl de rubriek 'Stille getuigen' dit keer ingaat op de vermeende ijskelder in de Gouverneurstuin.

De redactie houdt zich aanbevolen voor reacties van lezers en uiteraard met name voor artikelen. Deze kunnen worden gezonden aan het redactie-adres.

H. Nijkeuter

Maria in Campis; een spel van de tijd

De wordingsgeschiedenis van een openluchtspel

Inleiding

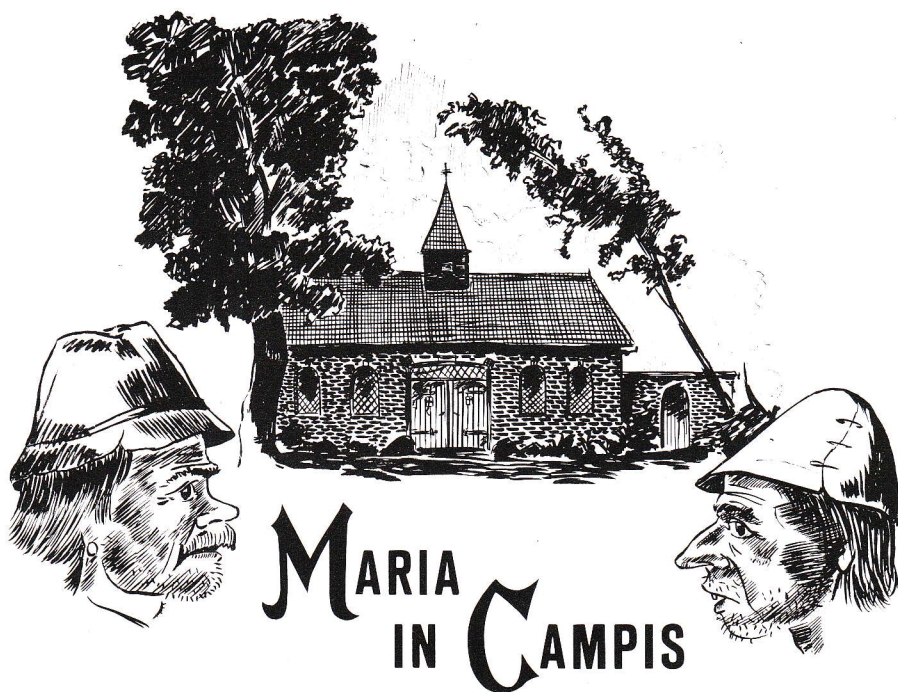
“Wij zullen als Assenaren tonen, dat wij stedelingen zijn geworden, een gemeenschap die feest kan vieren, maar die ook werken kan en wil. Dat zij groeie en bloeie tot in lengte van dagen.” Met deze woorden luidde burgemeester mr. P.P. Agter de feestweek ‘Zeven eeuwen Assen en 150 jaar stadsrechten’ in. Assen herdacht in 1959 zijn 700-jarig bestaan en het feit dat het 150 jaar geleden van koning Lodewijk Napoleon stadsrechten kreeg met een groots opgezette feestweek. Men wilde laten zien dat de Drentse hoofdstad een zelfbewuste gemeente was geworden. In het kader van de nieuwe plannen tot ontwikkeling van het Noorden was Assen door de regering in de jaren vijftig aangewezen als kerngemeente. Daarom wilde Assen zich nadrukkelijk als waardige hoofdstad manifesteren. De herdenking van ‘Zeven eeuwen Assen’ moet dan ook in deze politieke-culturele context geplaatst worden. Het ‘lokaal-patriottisme’ sprak zich uit in een groots opgezette herdenkingsweek.¹

Voor adviezen met betrekking tot de feestviering zocht de gemeente Assen contact met Het Drents Genootschap. Dit Genootschap, opgericht op 12 maart 1947, evolueerde in de jaren vijftig tot cultureel toporgaan van Drenthe. Het drukte dan ook een duidelijke stempel op het culturele klimaat — zo ook op het literaire klimaat — in Drenthe. Een wezenskenmerk van de Drentse literatuur in die periode was mijns inziens het zoeken naar letterkundige gemeenschappen over de provinciegrensen heen.² De basis voor deze tendens werd reeds in de oorlogsjaren

gelegd, toen de studiekekring D.H. van der Scheer werd opgericht, de voorloper van Het Drents Genootschap. Met een ongekennde voortvarendheid timmerde men, onder leiding van dr. H.J. Prakke, aan de weg.³ Het is dan ook niet zo vreemd dat, toen de gemeente Assen de plannen voor een openluchtspel aan Het Drents Genootschap kenbaar maakte, dit Genootschap naar voren kwam met de Haagse schrijver Ben van Eysselsteijn (1898-1973), die nauwe banden met Drenthe had.⁴

1. Voorgeschiedenis van de viering

Het lag oorspronkelijk in de bedoeling om het 150-jarig bestaan van de gemeente Assen in 1957 te vieren. Op 2 november 1955 kwam hiervoor voor de eerste maal de commissie herdenking 150-jarig bestaan van de gemeente Assen bijeen.⁵ Voorzitter van deze commissie was de heer J. Homan. Reeds op deze eerste bijeenkomst sprak men over plannen voor het houden van een openluchtspel. In de vergadering van 3 januari 1956 waren ook dr. H.J. Prakke en dr. J. Naarding van Het Drents Genootschap uitgenodigd. In het raam van de viering van de herdenking van het 150-jarig bestaan van Assen wilde men advies hebben over een aantal geplande activiteiten. Prakke waarschuwde de commissie dat de gemeente Assen van het weinig bijzondere feit van de 150-jarige zelfstandigheid niet een te grote ophef moest maken. Hij adviseerde om niet het 150-jarig bestaan van de gemeente te vieren, maar het 700-jarig bestaan van de plaats Assen. Dit zou ook voor het

Openluchtspel

ZEVEN EEUWEN ASSEN

door Ben v. Eysselstein

OPENLUCHTTHEATER STADSBOS ASSEN

Voorstellingen:

Zaterdag 6 juni 1959 's avonds 7.00 uur (première)

Maandag 8 " " " 9.30 uur

Dinsdag 9 " " des middags 2 en 4 uur kindervoorstelling

Woensdag 10 juni 1959 's avonds 10.00 uur

Donderdag 11 " " " 9.30 uur

Zaterdag 13 " " " 7.30 uur

Entree f 1.- programma's f 0.35

Voorverkoop Sigarenmagazijnen: Greebe, Brink; v. Buuren, Steendijk; Lunshof, Troelstralaan;
Van Duuren, Ged. Singel; V.V.V. Bureau, Markt; Richie, Rolderstr.; Amsterdamsche Bank

DINA N.V.A. Assen

ontwerpen van een historisch spel beter uitkomen. Verder deelde hij in deze vergadering mee, dat Het Drents Genootschap reeds het organiseren van een Drentse musical had besproken. Iets dergelijks zou volgens Prakke prachtig kunnen samengaan met de viering van 700-jaar Assen. Naarding schaarde zich achter het betoog van Prakke. Verder merkte hij op dat de kerkelijke gemeente bij zo'n viering ook meer op de voorgrond zou komen. De vergadering verklaarde zich in principe met de denkbeelden van Naarding en Prakke akkoord, maar wilde wel een dag speciaal de 150-jarige zelfstandigheid van de gemeente Assen herdenken.

Het college van B en W verenigde zich met het voorstel van Prakke om ook het 700-jarig bestaan te vieren. Prakke en Naarding zegden de commissie toe

om nader te bepalen in welk jaar de viering het beste plaats kon vinden. Reeds op 23 februari kwamen zij met hun advies. Zij hadden hiervoor contact opgenomen met de rijks-archivaris drs. E.J. Werkman.⁶ Men adviseerde de commissie dat men het beste, wetenschappelijk gezien, de viering op 1958 zou kunnen stellen. Wenste de commissie toch vast te houden aan 1957, in verband met het samenvallen van het 150-jarig bestaan van de gemeente, dan zou zijzelf moeten bepalen of men het bekende feitenmateriaal wilde globaliseren tot 'Zeven Eeuwen Assen'; 1957 zou dan het jaar zijn dat de zeven eeuwen vol maakte. De commissie benaderde daarop de heer Sliepen, directeur van de VVV van Breda, om als adviseur een plan op te stellen voor de viering. Vervolgens werd de commissie van voorbereiding ter viering van het 700-jarig bestaan van Assen op 16 april 1956 omgezet in de Stichting Zeven Eeuwen Assen.

*Ben van Eysselsteijn (1898-1973)
(collectie H. Nijkeuter)*

Een moeizame periode brak nu aan. Vele commissies volgden elkaar op. Pas na twee jaar kwam er aan deze periode van uitermate trage voorbereiding een einde. Ter gelegenheid van het afscheid van burgemeester H.J. de Dreu (31 maart 1958) en de installatie van diens opvolger mr. P.P. Agter (16 april 1958) werd namelijk door en uit de burgerij van Assen een breed samengesteld comité gevormd, dat de gebeurtenissen rondom de burgemeesterswisseling organiseerde. Dit comité nu, het Comité Burgerij genoemd, verklaarde zich bereid, met vele andere organisaties, de feestelijkheden rond de viering van 700 jaar Assen in 1959 te organiseren.⁷ Voorzitter van het Comité werd de heer J. Nagel, die later weer werd vervangen door ir. J.A.M. den Boer. Op 12 maart 1959 trad het Comité met een persbericht naar buiten. Reden hiervoor was het feit dat het besluit van de gemeente Assen

om het Comité een garantie te verlenen van f 25.000,— door Gedeputeerde Staten was goedgekeurd. In dit persbericht werd tevens vermeld dat men een werkcomité had ingesteld dat zich zou belasten met de uitwerking van de onderdelen. Vanuit de reeds bestaande Commissie Openluchtspel werden door B en W leden voor de actiecommissie benoemd. Deze actiecommissie kreeg de opdracht de gehele uitvoering van het openluchtspel te verzorgen.⁸

2. De voorbereidingen van het openluchtspel

Ben van Eysselsteijn werd op 21 januari 1956 voor het eerst uitgenodigd om de vergadering van de Commissie 700 jaar Assen bij te wonen. Hij werd door Het Drents Genootschap bij de Commissie geïntroduceerd.⁹ In deze vergadering werd gesproken over de mogelijkheid om voor de viering van 700 jaar Assen een geschikt stuk te schrijven. Van Eysselsteijn stelde dat hij daartoe wel kans zag. Met betrekking tot de financiering deelde hij mee bereid te zijn het stuk voor f 1000,— te schrijven, waarbij dan de opvoeringsrechten in Drenthe voor de gemeente Assen zouden zijn. Tijdens deze vergadering opperde hij tevens het idee om in samenwerking met mr. H. Smedes, die bij de AVRO werkte, een zangstuk te schrijven. Smedes zou dan eveneens f 1000,— moeten hebben. De Commissie vond dit een goed plan en besloot dan ook om het college van B en W te verzoeken om Van Eysselsteijn en Smedes opdracht te verstrekken tot het schrijven van een 'muzikaal spel'. De voorzitter, drs. H.M. Franssen, wees er in dit verband nog wel op dat de auteur rekening diende te houden met de verschillende levensbeschouwelijke groepen in Assen. Ook zou de auteur er zoveel mogelijk van moeten uitgaan dat iets door het stuk moest heen lopen wat vooral de jeugd zou boeien.

Naar aanleiding van het voren genoemde gesprek schreef Van Eysselsteijn de secretaris een brief, waarin hij de aandacht vestigde op de succesvolle opvoering van zijn muziekstuk *De zwarte tulp* in Leiden.¹⁰ Hier werkte men met dezelfde componist en auteur als men in Assen van plan was. Van Eysselsteijn gaf de Commissie dan ook in overweging om mevrouw Han Rijnbeck, die de choreografie van *De zwarte tulp* op zich had genomen, ook bij de uitvoering in Assen te betrekken. Op 19 maart 1956 gaf de Stichting Zeven Eeuwen Assen — voortzetting van bovengenoemde Commissie — Ben van Eysselsteijn de machtiging, na overleg met B en W, om een openluchtspel te schrijven. Voordat werd toegestaan om H. Smedes en H. Rijnbeck in te schakelen, werd Van Eysselsteijn gevraagd een opgave te maken van de kosten die daarmee gemoeid zouden zijn.

In de vergadering van 11 april was Van Eysselsteijn samen met Smedes aanwezig. Smedes was speciaal uitgenodigd om met betrekking tot de muzikale omlijsting van het openluchtspel de inschakeling van plaatselijke verenigingen en koren te bezien. Van Eysselsteijn legde zijn plannen voor het openluchtspel nader uit. Hij stelde zich voor een stuk te schrijven, geschikt voor amateurs, maar zwaar onderstreept met muziek. Het moest een machtig schouwspel worden van zeker ruim een uur. Hij dacht aan een bezetting van ongeveer 100 medewerkers. Het college van B en W besliste op 4 mei geen bezwaar tegen inschakeling van Smedes en Rijnbeck — voor f 600,— — te hebben. De totale kosten kwamen hierdoor op f 2600,—. Smedes en Rijnbeck vroegen daarenboven echter een vergoeding van reisen en verblijfkosten. Deze werd hen door B en W toegezegd.

Intussen had de Stichting Zeven Eeuwen Assen haar opdracht (plannen

opstellen voor een feest in 1957) neergelegd, nadat Gedeputeerde Staten geen goedkeuring wilden verlenen voor een garantie in het tekort van f 40.000,—. Vervolgens werd door de hierna ingestelde raadscommissie op 6 maart 1957 geadviseerd om in ieder geval het openluchtspel te doen uitvoeren en opdracht aan Van Eysselsteijn te geven om dit voor 1958 te schrijven. Op 16 maart 1957 werd deze opdracht door het college van B en W aan Van Eysselsteijn gegeven. Bij de uitvoerenden bestond een groot enthousiasme: “Voor de vervaardiging van het spel bestaat bij het hierboven genoemde drietal [Smedes, Rijnbeck en Van Eysselsteijn (HN)] zeer warm enthousiasme, wel verklaarbaar door het feit dat mr. Smedes en ondergetekende uit het Noorden afkomstig zijn en Drenthe kennen, terwijl mevrouw Rijnbeck uit de Twentse Achterhoek afkomstig is en zich tot een spel als dit zeer aangetrokken voelt”, aldus Van Eysselsteijn.

Was het enthousiasme groot, de bijdrage van Smedes zou om meerdere redenen, zoals zal blijken, vertragend werken. Toen de naam van Smedes in verband met het openluchtspel bekend raakte, verschenen in de pers negatieve berichten over zijn houding in de Tweede Wereldoorlog. Wat was er aan de hand? Smedes was door de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen na de oorlog ontheven van de opdracht tot het componeren van begeleidende muziek voor een door Ben van Eysselsteijn te schrijven bevrijdingsspel. In verband met de verschenen persberichten verzochten B en W Ben van Eysselsteijn nu om zo spoedig mogelijk de naam van een andere medewerker op te geven, die de muzikale omlijsting kon verzorgen.

Daarnaast informeerden B en W bij de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen of er bij het ministerie bezwaren zouden bestaan tegen de medewerking van Smedes.

Toespraak van burgemeester Mr. P.P. Agter bij de opening van de feestweek, tijdens een buitengewone raadszitting in 'het concerthuis te Assen' — tegenwoordig beter bekend als De Kolk — op 6 juni 1959 (collectie Gemeente-archief Assen)

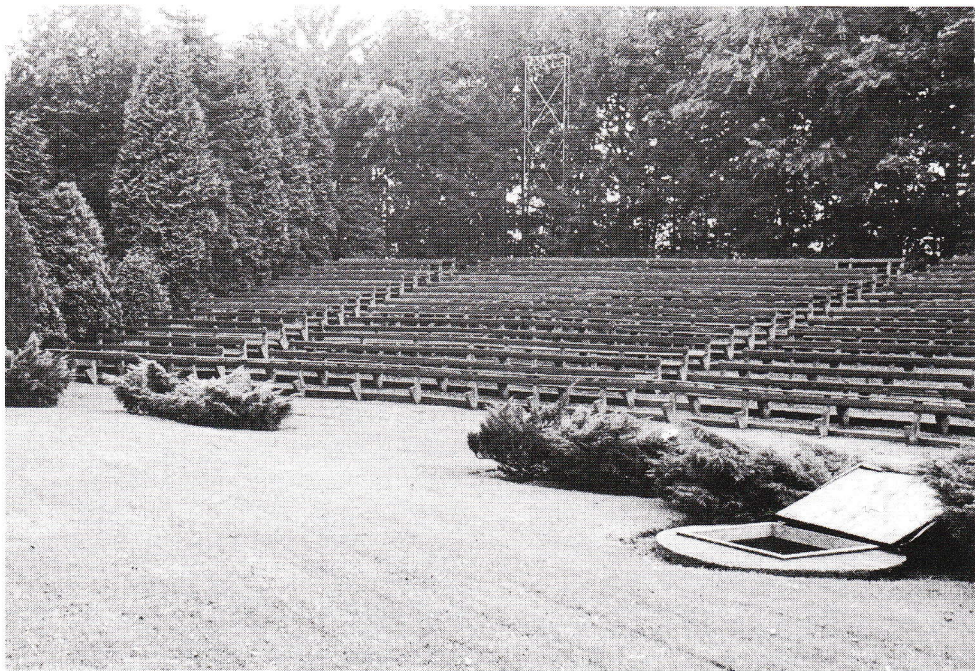
De minister antwoordde: "Ik heb destijds aan de heer Ben van Eysselsteijn opdracht gegeven voor het schrijven van een bevrijdingsspel. Deze heeft aanvankelijk als medewerker voor de muzikale begeleiding gekozen de heer mr. Harm Smedes. Toen van verschillende zijden tegen deze keuze bezwaren werden geopperd in verband met het optreden van Smedes tijdens de oorlogsjaren, heb ik hiervoor nadere inlichtingen ingewonnen (...) waaruit u kan blijken dat genoemde Ereraad geen maatregelen tegen de heer Smedes heeft genomen. Ook de P.R.A. te 's-Gravenhage [Politieke Recherche Afdeling (HN)], die in 1946 een dossier over mr. Smedes samenstelde, vond geen reden een vervolging tegen hem in te stellen. Ik heb nochtans de heer Van Eysselsteijn verzocht zijn keuze op een andere medewerker te doen vallen, omdat ik de heer Smedes niet de juiste man acht om betrokken te worden bij het totstandkomen van een *bevrijdingsspel*. De heer Van Eysselsteijn heeft toen een andere medewerker aangezocht." Het College bleek door deze informatie gerustgesteld en herzag zijn eerstingenomen standpunt. Men berichtte Van Eysselsteijn dan ook dat er geen bezwaren meer bestonden tegen de medewerking van Smedes. Tevens verzocht men hem ervoor te zorgen dat het openluchtspel tegen 1 oktober 1958 klaar zou zijn, zodat men met de repetities zou kunnen beginnen.

Tijdens een vergadering van de Commissie Openluchtspel medio december bleek echter dat het spel nog niet klaar was. Besloten werd nu om Prakke in te schakelen; hij zou richting Van Eysselsteijn cum suis moeten functioneren als 'trait d'union'. Men kreeg haast. Op 9 januari 1959 stuurde Van Eysselsteijn de eerste helft van het spel, maar bepaalde gedeelten moesten toen nog in het Drents vertaald worden. Mede op advies van Van Eysselsteijn werd Naarding hiervoor ingeschakeld. Op

23 januari ontving men de overige kopy. Drie dagen later belegde men een bijeenkomst met Van Eysselsteijn, Smedes en mevrouw Rijnbeck om de zaken nog eens goed door te praten. Op deze bijeenkomst deelde Smedes mee dat hij nog niets had geschreven. Op een voorgaande bijeenkomst — 15 november 1958 — had hij zomaar wat geïmproviseerd en gesuggereerd druk doende te zijn. Men zegde Smedes nu de wacht aan. Uiterlijk 11 april 1959 — de opvoering zou in de week van 6-13 juni zijn — moest de Commissie in het bezit zijn van alle voor het muziekspel benodigde muziek met inbegrip van de arrangementen.

Ook Van Eysselsteijn begon zich nu zorgen te maken over de muziek. De spanningen begonnen hem parten te spelen en hij werd ziek, zoals vaker gebeurde in dat soort situaties. "(...) ik lig al bijna drie weken ziek te bed met bronchitis en rheumatische aandoeningen (...) Langzaam aan begin ik mij nu weer ongerust te maken over de muziek. Ik belde al enige keren de heer Smedes op, doch kreeg geen gehoor (...) Maria in Campis is wel een zorgenkind geworden", aldus Van Eysselsteijn.

Op 11 april was er, ondanks de afspraak, nog geen muziek van Smedes ontvangen. Het college van B en W reageerde nu met een aangetekende brief, waarin men Smedes nadrukkelijk waarschuwde voor de eventuele consequenties van zijn handelwijze. Uiterlijk 4 mei wilde men in het bezit zijn van alle benodigde muziekpartijen voor zang en dans en uiterlijk 18 mei wilde men de benodigde muziekpartijen hebben voor het orkest. Voor de première van het openluchtspel waren nu nog zes weken te gaan. Ook na de feestweek zou de rol van Smedes niet zijn uitgespeeld. Hij stuurde de Commissie Openluchtspel toen enige declaraties voor het uitschrijven van de orkestpartijen; wegens tijdgebrek

Het Openluchttheater Tivoli. Foto uit 1978 (collectie Gemeente-archief Assen)

had hij daarbij hulp gezocht. Als reden voor de vertraging noemde hij de late totstandkoming van de tekst en de vermenigvuldiging daarvan. Het verzoek werd niet gehonoreerd.

3. De inhoud van het spel¹¹

Het openluchtspel *Maria in Campis*, een gelegenheidsspel, bestaat uit twee delen en tracht een indruk te geven van de geschiedenis van de Drentse hoofdstad. De subtitel van het spel, *Een spel van de tijd*, geeft aan dat het een aaneenschakeling is van enige historische episoden. De gebeurtenissen rond de slag bij Ane (1227), het einde van de Franse tijd (1813) en de Duitse bezetting (1940-1945) worden achtereenvolgens getoond. Van Eysselsteijn gaf het spel ook een motto mee, dat bestaat uit een paar dichtregels van Jan Naarding: "Dat laand met de raand van veen um het zaand 't Olde Drenthe, wij holdt 'et in aere."¹²

Het spel opent met een kort, plechtig voorspel in de vorm van een proloog met een vrolijk oogstlied. Vervolgens verschijnt Vader Tijd — een grijsaard met zeis en zandloper als een allegorie van de tijd — ten tonele; hij roept het verleden op met de woorden: "Hoe is Assen ontstaan?" Een verteller praat vervolgens de historische taferelen die volgen aan elkaar. Assen ontstond in een sombere tijd toen het geweld heerste. Symbool van dat geweld werden twee figuren uit een Drentse sage: de rovers Ellert en Brammert. Symbool van de vrede werd de figuur van de herder. Als het vermoeide Drentse leger als overwinnaar terugkeert na de slag bij Ane, is het de herder die het volk in zijn overwinningsroes waarschuwt tegen dreigend gevaar.¹³

In de volgende scène heeft 'het oude landschap' boete gedaan voor de dood van bisschop Otto van Utrecht. Het klooster Maria in Campis is verrezen

en het gehele gewest wordt telkens door gezanten van de bisschop streng gecontroleerd. Dit deel voor de pauze eindigt met het zingen van het Asser lied: 'Het Asser wapen'.

Het tweede gedeelte van het spel bestaat in zijn geheel uit drie scènes, die wederom door een verteller aan elkaar worden gepraat. De eerste scène speelt zich af in 1672. De heerszuchtige bisschop van Münster tracht het gehele oosten en noorden van de Nederlanden aan zich te onderwerpen. Hij is zegerijk opgetrokken door het weerloze Drenthe, doorgestoten tot in het vrije Friesland en heeft nu Groningen belegerd. Daar houdt men onder leiding van Rabenhaupt hardnekkig stand. De bisschop van Münster wordt gedwongen het beleg op te breken en zijn soldaten trekken plunderend en brandend terug door Drenthe. De herder weet op het laatste nippertje het middel te vinden om Assen voor moord en roof te bewaren: hij suggereert een ernstige besmettelijke ziekte. Vader Tijd verschijnt nog eenmaal en vergelijkt de Drent met het riet uit de fabel van 'De eik en het riet' van Aesopus: het riet buigt onder het geweld van de storm, doch richt zich daarna weer op en blijft zichzelf.

De tweede scène brengt ons in 1813. Weer is Drenthe, evenals de rest van de Nederlanden, onder de voet gelopen door vreemde overheersers, ditmaal de Fransen. De Asser ingezetenen en de herder vertellen het. Een bevrijdingsleger van Russen, Zweden en Pruisen is in aantocht. Dan krijgt de herder genoeg van alle geweld en hij vraagt alle Assenaren en Drenten de geest van Ellert en Brammert voor goed uit te bannen.

In de derde scène wordt Assen nog eenmaal bezet. Nog eens zijn het vreemde overheersers die door het landschap trekken; nu zijn het Duitsers. Dan komt de bevrijding en de

Tijd roept de Toekomst naast zich. Zij is een gesluierde gestalte, niemand weet hoe zij eruit ziet. De Asser jeugd, het volk van de toekomst, zingt daarop nogmaals 'Het Asser lied', dat overgaat in het laatste couplet, 'Het Drenthe lied', terwijl allen tot slot het wapen van de jubilerende stad groeten.

4. Opvoering en waardering

Aangezien Assen sinds 1956 een openluchttheater had met een toeschouwerscapaciteit van ongeveer 1800 plaatsen, adviseerde de Adviescommissie Openluchtspel om het openluchtspel daar te doen laten plaatsvinden. De outillage van het theater kende echter een aantal knelpunten. De belangrijkste waren het ontbreken van een vaste geluidsinstallatie en het ontbreken van toegangen aan de achterzijde van het theater. In eerste instantie was de Commissie van mening dat er voor het spel een orkestbak nodig was, waarin de Johan Willem Friso Kapel zou moeten plaatsnemen. Men kwam echter op het idee om het muzikale gedeelte in zijn geheel op de band vast te leggen. Daartoe werden met de Regionale Omroep Noord (R.O.N.) besprekingen gevoerd, die ertoe leidden dat de R.O.N. opnames van de opvoering maakte.¹⁴ Tijdens de première bleek dat bij de poppen Ellert en Brammert nog enige luidsprekers moesten worden opgesteld, evenals bij de achterste rijen van het theater. Deze onvolkomenheden werden eveneens door de R.O.N. opgelost. Voor de totale verbetering van de outillage was tenslotte een investering van f 3000,— nodig.

De begrote kosten voor de kostuums werden in eerste instantie te hoog bevonden. Speciaal met betrekking tot de kostumering gold de wens van de Commissie dat dit goed, doch op eenvoudige wijze diende te worden verzorgd. In het kader hiervan

brachten Rijnbeck, Naarding en Brader een oriënterend bezoek aan de Stichting Opbouw Drenthe om te bezien of er vanuit de kostuumcentrale kledingstukken waren te gebruiken. Mevrouw Rijnbeck was van hetgeen zij hier aan kostuums zag echter niet erg verrukt. Het was eveneens de wens van Ben van Eysselsteijn dat het onderdeel kostuums goed zou worden verzorgd. Ook Jan Naarding was deze mening toegedaan. Hij maakte zich dan ook sterk voor een historisch verantwoorde weergave van de kleding. Een gelukkige bijkomstigheid was dat mejuffrouw M.M. de Bakker voor de viering van het 700-jarig bestaan van Assen bezig was met een studie over de Asser abdij.¹⁵ Informatie over de kleding van de abdis en kloosterzusters werden dan ook door haar verstrekt.¹⁶ Op deze manier werd de kleding van de spelers historisch zo verantwoord mogelijk weergegeven. Uiteindelijk werd afgesproken dat mevrouw Rijn-

beck samen met mevrouw Alting van Geusau zelf de kleding voor de dansgroep zouden verzorgen. De overige kostuumverzorging werd betrokken uit een kostuumcentrale in Hoorn. De totstandkoming van de requisieten was ook een mooi voorbeeld van plaatselijk initiatief: zij werden gemaakt door leerlingen en leraren van de Technische school te Assen. Het Drents Genootschap besloot om de jaarlijkse Landdag te houden op zaterdag 6 juni, in de week van de viering. Het Genootschap deelde de Commissie mee dat men gaarne de opvoering van Ben van Eysselsteijns historisch spel een plaats in het programma zou geven. Aldus geschiedde. De première van het openluchtspel vond plaats na afloop van de Landdag, vanaf 19.00 uur.¹⁷ Het spel werd verder nog opgevoerd op 9 juni (voor de jeugd), 10 juni, 11 juni en 13 juni. De opvoeringen hadden in de feestweek veel te lijden van het slechte weer. De administrateur van het

Scène uit het openluchtspel. Dit is de enige bekende foto van een opvoering (collectie Gemeente-archief Assen)

openluchttheater schreef hierover: "Het is teleurstellend te moeten vernemen dat in de feestweek, waarin 'Maria in Campis' werd opgevoerd, het weer niet van dien aard was, dat men zonder plaids of zelfs regenjassen in het theater kon verblijven." De geplande voorstelling van 8 juni werd wegens regen zelfs geheel afgelast. In totaal bezochten zo'n 5743 personen de voorstellingen. De organisatoren vonden dit een teleurstellend aantal. Het slechte weer, maar ook een teveel aan feestelijke gebeurtenissen voor of tijdens de uitvoeringen, speelde hen parten. Financieel gesproken was er dan ook sprake van een groot verlies.

Maria in Campis werd uitgevoerd door een toneelgroep geformeerd uit leden van de plaatselijke toneelverenigingen, aangesloten bij het Drents Rederijkers Verbond. De muzikale uitvoering berustte bij de heer J.P. Laro, kapitein-directeur van de Johan Willem Friso Kapel. De Asser zangkoren 'De Volksstem', 'De Kleine Stem', 'Het Asser Vrouwenkoor' en 'Het R.K. Kerkkoor' en een dansgroep onder leiding van mevrouw L.C.C.A. Alting van Geusau-Venema verleenden hun medewerking. Grime en kapwerk werden verzorgd door de firma's Bazuin en Top uit Assen. De ontvangst van het spel was positief, alhoewel er bij de première nog enige schoonheidsfoutjes gemaakt werden. De herder bijvoorbeeld vergat bij de eerste presentatie zijn bril af te zetten en een kelner bewoog zich over het toneel in plaats van achterom te gaan. Het enige punt van fundamentele kritiek was dat de auteur aan zijn stuk het kwaliteitsmerk *Een spel van de tijd* had meegegeven. Hiermee overschreed hij de beperking van de hoofdtitel *Maria in Campis*. Gevolg hiervan was dat het spel veel meer een fragmentarische behandeling van enige tijdperken van de geschiedenis van Drenthe gaf, dan van het jubilerende Assen.¹⁸ Desondanks kwalificeerde

Naarding *Maria in Campis* als een hoogtepunt van de Asser feestweek.¹⁹

NOTEN

1. De term 'lokaalpatriottisme' werd door Prakke gebruikt in zijn rede 'Zeven eeuwen Assen - en meer!'. De rede werd gehouden op de bijzondere bijeenkomst van de Landdag van Het Drents Genootschap op 6 juni 1959 in het Concerthuis te Assen ten gevolge van de viering van '700 jaar Assen - 150 jaar stad'. De rede werd als afzonderlijke publikatie afgedrukt in *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 78 (1960) 38-45.
2. Vgl. H. Entjes in 'Nedersaksische letterkunde onderweg', opgenomen in de bundel *Dialectliteratuur: balans en perspectief van de moderne streektaal-letterkunde in Oostnederland en Nederduitsland* (Groningen, 1990) 1-15.
3. Ik heb hierin dan ook duidelijk een andere visie dan G. Nijenhuis, die stelt dat er na de oorlog in Drenthe enige huiver bestond om met het eigene, haast te eigene van de streektaal aan de gang te gaan. Zie 'Het voorportaal; van schrijverij tot literatuur in Drenthe', opgenomen in de bundel *Dialectliteratuur: balans en perspectief van de moderne streektaal-letterkunde in Oostnederland en Nederduitsland* (Groningen, 1990) 32.
4. Zie voor nadere informatie over de auteur Ben van Eysselsteijn H.J. Prakke, 'Bernard van Eysselsteijn' in: *Jaarboek van de maatschappij der Nederlandse letterkunde* (Leiden, 1975) 38-57. Volledigheids halve zij hier vermeld dat de auteur van dit artikel een dissertatie voorbereidt over Ben van Eysselsteijn en zijn plaats in de Drentse literatuur van 1900 tot 1979.
5. Gemeente-archief Assen (GAA), secretarie-archief 1920-1965, dossiernummers 481, 4190 en 4649-4657. Tenzij anders is aangegeven is het navolgende uit deze bron afkomstig.
6. Rijksarchief Drenthe (RAD), Archief Drents Genootschap, inv. nr. 219.
7. GAA, Archief Comité Asser Burgerij Assen. Brief d.d. 20 mei 1958 aan de burgemeester van Assen.

8. RAD, Archief Drents Genootschap, inv. nr. 219.
9. *Ibidem*. Zijn vriendschap met Prakke lag hieraan natuurlijk ook ten grondslag.
10. *De zwarte tulp* was een lustrumspel geschreven in opdracht van het Leids Studentenkorps. Deze musical was een vrije bewerking van *La Tulipe Noire* van A. Dumas.
11. Voorzover mij bekend is, is het openluchtspel niet in boekvorm verschenen. Een getypte versie van het manuscript van het spel bevindt zich in het gemeente-archief van Assen (secretarie-archief 1920-1965, dossier -2.07.11/4653).
12. Dit zijn de twee laatste regels van het derde couplet van het 'Assen-lied'. Het lied is in zijn geheel opgenomen in een speciaal thema-nummer van het maandblad *Drenthe* ter ere van de viering van 700 jaar Assen. Zie: *Drenthe. Provinciaal Drents Maandblad*, 30 (1959) nr. 5, 26. Opgemerkt dient te worden dat de spelling van het motto nogal afwijkt van de thans gangbare; men kende voor de Drentse taal nog geen spellingsvoorschriften. Deze werden pas op 15 april 1987 door de Provinciale Staten van Drenthe officieel vastgelegd. Zie hiervoor ook de door de Drentse spellingcommissie samengestelde *Drentse spelling. Een handleiding voor de schrijfwijze van de streektaal* (Zuidwolde, 1988).
13. In deze fase van het spel wordt door een stem de *Ballade van de slag bij Ane (1227)* gedeclameerd. Deze ballade verscheen ook als afzonderlijke publikatie in *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 77 (1959) 145-146 en daarna als Coevorder rijmprent ter gelegenheid van de jaarlijkse zitting van de Picardt-Club op 14 november 1977. Van deze laatste publikatie bezit de UB te Groningen een plano (catalogus-nummer UKLU KW C4).
14. De opname werd op 4 juli 1959 uitgezonden. Helaas is de bandopname in het geluidsarchief van Radio Noord niet meer terug te vinden.
15. Gepubliceerd in *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 77 (1959) 14-63, onder de titel 'De abdij Mariënkamp te Assen'.
16. RAD, Archief Drents Genootschap, inv. nr. 219.
17. Zie *Drenthe. Provinciaal Drents Maandblad*, 30 (1959) nr. 4, 15 en nr. 5, 30.
18. *Drentse en Asser Courant*, 8 en 10 juni 1959.
19. *Drenthe. Provinciaal Drents Maandblad*, 30 (1959) nr. 6, 12.

Ooggetuigen

Enkele maanden geleden is mevrouw Marchien Tacoma-Zijlstra negentig jaar geworden. Ze werd geboren aan de Zandgaten, de tegenwoordige Talmastraat, en zoals zoveel meisjes ging ze na de lagere school in betrekking als hulp in de huishouding. In die tijd was Assen nog een wereld van freules, jonkers, meesters in de rechten en officieren. Bertus Boivin sprak met een ooggetuige van de nadagen van de Asser chique...

“In mijn jeugd stond op de hoek van de Veneweg het huis van Klok. Op de Zandgaten stonden nog maar een paar huizen. Goudsmid Hemmes had er veel grond, mijn vader huurde zijn tuin van hem. Pas veel later, toen ik al lang uit huis was, heeft de Bouwvereniging verderop aan onze kant huizen gebouwd. Als je de Zandgaten af liep, kwam je bij de Langedijk uit.”

“We gingen door de landen langs de Westerweg — de derde gang zeiden wij — naar de Stegewegschool (de latere Sluisstraatschool, tegenwoordig staat hier de Theo Thijssenschool BB). Als we ondeugend waren geweest — als we bijvoorbeeld eens bij boer Van Dalen bij de knollen hadden gezeten — dan mochten we niet meer over de landen en moesten we helemaal omlopen langs de Veneweg en het Kanaal naar de Stegeweg. In de eerste klas hadden we les van meester Zonderman. Die woonde op de Molenweg, ze noemden hem de ‘stokkebieter’; dat heb ik altijd onthouden.”

“Op school was er veel verschil tussen ons als gewone Asser kinderen en de kinderen van de militairen. Daar keek je toen heel hoog tegen op. Wij

kwamen op klompen en zij hadden schoenen aan.”

“Toen ik twaalf was ben ik in een dienstje gegaan. Mijn eerste betrekking was bij meester Jongejan aan de Oosterhoutstraat. Hij was het hoofd van de Dr. de Visserschool, die was toen net geopend. Je begon als morgenmeisje; dat betekende dat je alleen ’s morgens werkte. Dan kreeg je een boterham en mocht je weer naar huis. Je werkte zes dagen in de week en zaterdags kreeg je daar een gulden voor. Later ben ik bij juffrouw Van Dijk komen te werken. Die had een klokken- en horlogezaak aan de Singelstraat.”

De meeste Assenaren kennen het pand van juffrouw Van Dijk als de vroegere groentezaak van Weggemans. Als u er weer eens langs komt, zult u in de gevel een klok ontdekken die nog herinnert aan de vroegere bestemming van het pand.

Na allerlei ‘dienstjes’ kwam mevrouw Tacoma als meisje voor dag en nacht bij de familie Servatius op ‘Boschlust’ aan de Beilerstraat. Later kwam ze in betrekking bij mevrouw Anna Wilhelmina Westra die samen met haar Duitse gezelschapsdame Fraulein Trozi het grote pand Vaart ZZ 33 bewoonde.

“Je was van mei tot mei in dienst. Op het laatst verdiende ik 300 gulden in het jaar plus kost en inwoning. Ik heb het nooit slecht gehad bij mevrouw Westra. We waren er erg vrij, want het was toen al een oude vrouw. Ze stond laat op en tot die tijd konden we eigenlijk doen wat we wilden. Om half acht moest ik haar

Uitzicht op het bruggetje over de Hoofdvaart nabij de kolk omstreeks 1900. Mevrouw Westra woonde in het grote huis dat rechts op de foto te zien is (collectie Gemeente-archief Assen)

wakker maken: ‘Juffer, het is half acht’, zei ik dan.”

“Af en toe had mevrouw Westra — net als alle andere deftige Asser families — in die tijd ‘ontvangdag’. Dan moest ik zondagsmiddags thuis blijven om de deur open te doen en de dames en heren een kopje thee te brengen. Dat was speciaal voor de nieuwe officieren van het leger die in Assen waren komen te wonen. Die kwamen bij de notabelen van de stad hun opwachting maken om kennissen te krijgen.”

“Later kwam ik bij mevrouw Westra in de keuken te werken. In die tijd kwamen de kruidenier, de bakker, de slager en de melkboer hun spulletjes natuurlijk brengen. De rest van de boodschappen moest ik voor mevrouw Westra doen en dat moest je in je eigen tijd doen. Dus zaterdagavond, de winkels waren toen tot tien uur open.”

“Dat vond je natuurlijk zonde van je tijd, want net als alle andere jonge jongens en meisjes wandelde je zaterdag en zondag door de stad. Van Strabbing op de hoek bij de Grote Kerk door de Kerkstraat, de Marktstraat, de Kruisstraat en over de Gedempte Singel tot aan de Nieuwe

Huizen en dan weer terug. Steeds weer datzelfde ‘lopie’. Of je ging dansen bij Wolthekker aan de Brinkstraat. Stafmuzikant Jongepier was er kapelmeester.”

Toen ik verkering kreeg, moest mijn vriend ’s avonds om tien uur de deur uit zijn. Daar hield hij zich heel precies aan. Ik herinner me dat de freule een keer om tien uur tegen hem zei: ‘Wacht even, Jo. Ik maak even de brief af en dan kun je hem meteen even naar de post brengen.’ Jo zei toen: ‘Neem me niet kwalijk mevrouw, ik heb geen permissie om hier na tien uur nog in huis te zijn!’ Daar kon ze niks op zeggen.”

In 1929 verliet mevrouw Tacoma de dienst bij mevrouw Westra en trouwde met Jo Zandstra, haar eerste man.

P.B. Kooi

Opgravingen in Peelo en Marsdijk

“Wat eens de hoofdplaats van Drenthe worden zou, bood toendertijd nog een even onaanzienlijken aanblik als de groep armlijke hoeven en hutten in de nabijheid van het Huis te Pithelo.

Dit huis, zoals de bezoekers het zouden zien, was een kasteel uit het begin der elfde eeuw, in bouw geheel afwijkend van de meer ‘moderne’ burchten, zoals de adel van de 13de eeuw ze optrok. De geschiedenis van deze sterkte klonk weinig glorieus. Omstreeks 1040 waren de bewoners zekere Ulffo en zijn broeder, ridders van Pithelo. Zij maakten zich schuldig aan plundering en rooverij en de historieschrijver gewaagt van hun ‘schandelijke stoutheid’. Het gevolg was eindelijk, dat Hendrik III, toen nog Roomsche Koning, hen in den Rijksban deed en hun goederen verbeurd verklaarde, welke werden geschonken aan Bernulphus, Bisschop van Utrecht.”

(De ridder van Sint Jan; door Jan L. de Boer)

Bovenstaande tekst is een citaat uit een historische roman uit het begin van deze eeuw. Hoewel, zoals gebruikelijk, waarheid en fantasie door elkaar lopen zijn de verhalen over de burcht van Peelo, ook wel Pithelo genoemd, zeer zeker mede aanleiding geweest voor het doen van archeologisch onderzoek in en rond de buurtschap Peelo. Deze ligt iets ten noorden van Assen en is in de laatste jaren bijna geheel opgegaan in de nieuwbouwwijken Peelo en Marsdijk. Het grondgebied van de vroegere marke was circa 400 ha. groot en werd door

venen en beekdalen omsloten. Door deze factoren (grootte en natuurlijke begrenzing) was het gebied uitermate geschikt voor archeologisch onderzoek naar twee belangrijke aspecten in de bewoningsgeschiedenis van Drenthe, te weten: continuïteit van bewoning en ontwikkeling van het boerenbedrijf door de eeuwen heen. In overleg met de dienst Gemeentewerken werd vanaf 1977 tot en met 1988 jaarlijks een werkplan opgesteld, zodat de opgravingen gelijke tred konden houden met de realisatie van de woningbouw in de nieuwe wijken. Op deze wijze konden grote delen van de es, het Kleuvenveld, en de historische kern worden opgegraven. Daarnaast werd onderzoek gedaan naar de oudste geschreven bronnen door A.C. Bardet en kon het onderzoek van J. Wieringa naar de veldnamen in het geheel worden betrokken.

De eerste drie jaren werden opgravingen uitgevoerd op de es ten westen van de Groningerstraat. De bouwvoor en het esdek, samen soms wel 80 cm. dik, werden machinaal verwijderd in werkputten van 8 tot 16 m. breed. Vervolgens werd het vlak met de schep geschaafd, waardoor de grondsporen goed zichtbaar werden en getekend konden worden. Voor een goed begrip van de werkwijze dient te worden opgemerkt dat bewoningsporen van agrarische nederzettingen uit de prehistorie tot en met de middeleeuwen (en vaak nog later) op de zandgronden van Drenthe uitsluitend bestaan uit verkleuringen in de vaste ondergrond. Immers alles werd toen in hout gebouwd; gebinten van stammen, wanden van vlechtwerk met

leem. Dit is allemaal na enige honderden jaren verdwenen. De standplaats van huizen en schuren zijn herkenbaar als regelmatige figuren van paalkuilen bijvoorbeeld op de plaats waar gebinten en wanden zijn geweest. Omheiningen tekenen zich af als smalle donkere banen, waarin het vlechtwerk heeft gestaan, waterputten als grote ronde vlekken.

Eén produkt van een opgraving is dus een nauwkeurige tekening op schaal getekend en vastgelegd aan de kadastrale indeling. Andere 'produkten' zijn:

- vondsten, veelal scherven van aardewerk, dat als afval is gestort in kuilen en afgedankte waterputten. Alle vondsten worden genummerd en met het nummer op de tekening aangegeven.
- grondmonsters waarin verkoalde resten van zaden en hout. Daaruit kan worden afgeleid welke voedselgewassen werden verbouwd en welke bomen er hebben gegroeid.

Huisplattegronden en aardewerk-

vormen zijn in de loop der tijd veranderd. Er kunnen ontwikkelingsreeksen van worden opgesteld met verschillende typische kenmerken die per periode (Bronstijd, IJzertijd, etcetera) karakteristiek zijn.

Omgekeerd kunnen bepaalde kenmerken dus ook gebruikt worden om bepaalde nederzettingssporen te dateren.

De resultaten van het onderzoek op de es kunnen als volgt worden samengevat. De aangetroffen sporen zijn afkomstig van gemengde boerenbedrijven, daterend uit de IJzertijd — die begint rond circa 700 voor Christus — en de Romeinse tijd met latere ontginningssporen, voornamelijk uit de Middeleeuwen. Dat het gemengde bedrijven zijn geweest is af te leiden uit de stallen in de boerderijen voor het vee, alsmede de aparte opslagschuurtjes voor het graan. Opvallend is voorts dat de opeenvolgende stadia van de nederzetting zich niet op één lokatie bevinden, maar zich in de loop der tijd hebben verplaatst. Dit moet het gevolg zijn van de manier waarop

Restant van de oude kern van de buurtschap Peelo aan de Marsdijk. Van links naar rechts: brandweerhuisje van de voormalige handbrandspuit; verbouwde boerderij van de familie Betting-Balten, met het jaartal 1703 boven een deur; de boerderij van de familie Bremer met het jaartal 1629 boven de baander; schuur. Deze gebouwen staan samen op het voormalige erf Hovinge (collectie Biologisch-Archeologisch Instituut)

Opgravingsfoto van de es. Hier zijn verschillende grondsporen uit drie perioden te zien, namelijk krassen van een ploeg uit de IJzertijd (midden-rechts), een huisplattegrond uit de Romeinse tijd (van boven naar beneden), bestaande uit paalgaten, en ontginningssporen uit de Middeleeuwen, bestaande uit schopsteken (op de voorgrond in horizontale rijen (collectie Biologisch-Archeologisch Instituut))

akkerbouw werd bedreven. Men paste immers tot de late Middeleeuwen geen doelbewuste bemesting toe, waardoor de grond uitgeput raakte en nieuwe gronden werden ontgonnen om als akkers te dienen. De nederzetting werd dan naar de omgeving van de nieuwe akkers verplaatst. Op enkele plaatsen is ook een opeenvolging van grondgebruik te constateren, die met deze handelwijze verband houdt. Zo blijkt uit een serie ploegkrassen, dat een terrein eerst gedurende de IJzertijd als akker in gebruik is geweest. Vervolgens werd op deze plaats in de Romeinse tijd een boerderij gebouwd, en tenslotte is het na (her)ontginning in de Middeleeuwen weer akker als onderdeel van de es.

Ook is er een duidelijke ontwikkeling in de nederzettingenvorm als geheel te zien die mede verband houdt met

veranderingen in de economie, bijvoorbeeld schommelingen in de verhouding akkerbouw-veeteelt. In de IJzertijd lagen de boerenbedrijven op ruime afstand van elkaar, temidden van de bijbehorende akkers. De woon/stalhuizen waren vrij kort, circa 20 m., en waren toegankelijk via twee ingangen ongeveer in het midden van de lange zijden, waardoor een zogenaamde dwarsdeel aanwezig was. Omstreeks het begin van de jaartelling werd de bewoning samengevoegd binnen een gemeenschappelijke omheining. Deze omheining was blijkbaar bedoeld om het vee buiten de nederzetting te houden. Aan de zuidzijde was een omheind gedeelte om zonodig vee te kunnen schutten. De verdiepte stal direct naast deze omheining kan worden gezien als een schaapskooi.

Opgravingsleider dr. P.B. Kooi (tweede van rechts) toont bewoners van Peelo de opgravingen. Vierde van links prof. dr. H.T. Waterbolk, hoofd van het Biologisch-Archeologisch Instituut te Groningen. Foto genomen op 8 mei 1981 (collectie Gemeente-archief van Assen)

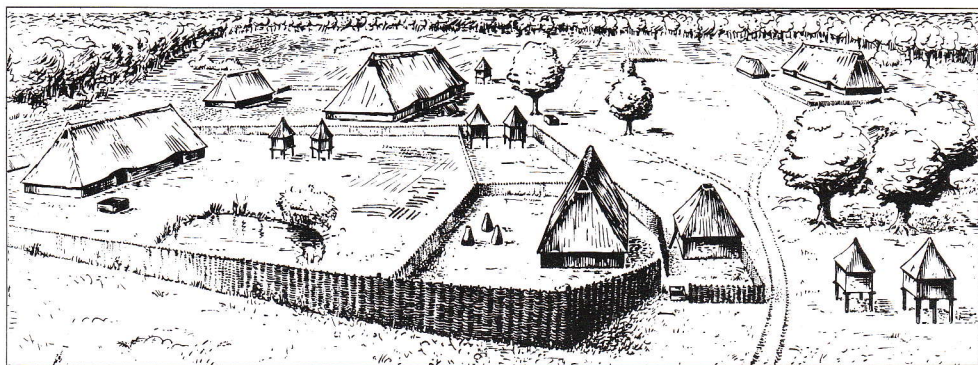
Na deze fase splitste de nederzetting zich op in afzonderlijke erven die aan elkaar grenzen. Vooral de 2e-3e eeuw was een periode van grote bloei met boerderijen van wel 44 m. lengte.

Deze vergroting van de gebouwen was vooral een gevolg van de uitbreiding van het bedrijfsgedeelte, bestaande uit een grote stal, een tussendeel dat waarschijnlijk overzolderd was voor de berging van oogstprodukten en een woongedeelte. De drie verschillende delen hadden elk hun eigen ingangen, namelijk één in de korte zijde voor de stal, twee aan de lange zijden voor het middenstuk en twee voor het woongedeelte. Voorts zien we in deze tijd een verscheidenheid aan bijgebouwen optreden van graanschuren, weefhutten en bijschuren, alsmede omheinde akkertjes naast de boerderijen. Bijzonder is de aanwezigheid van een serie ijzeroventjes en een smederij.

In de Middeleeuwen verplaatste de nederzetting zich in zijn geheel naar de oostzijde van de Groningerstraat. Uit die tijd dateren ook de eerste schriftelijke bronnen. Het oudste bericht over Peelo komt voor in de giftbrief van 1040 waarin koning Hendrik III ondermeer goederen in Drenthe schenkt aan de bisschop van Utrecht, Bernold. De schenking komt voor een deel ten goede aan het nieuwe kapittel van Sint Pieter te Utrecht en

Peelo komt aldus voor in de pachtregisters van het kapittel met twee erven onder de betiteling 'curtis' en 'alia domus'. Aan de hand van de latere bezitsverhoudingen, waarin ook het Maria-Convent te Assen een aandeel had, is de situatie in de vijftiende eeuw te reconstrueren. Er waren toen drie erven, te weten Hovinge, Derkinge en Huisinge. Hovinge zou de genoemde curtis kunnen zijn en Derkinge het andere erf van het kapittel. Daarbij rees de vraag in hoeverre dit archeologisch is aan te tonen; anders gezegd: "Hoe heeft een hof van de bisschop er uitgezien?" Met de resultaten van het archiefonderzoek als leidraad zijn daarom de erven Hovinge en Derkinge opgegraven.

Het erf van Hovinge bleek te zijn begrensd door een sloot die een rechthoek van 100 × 120 m. vormden. Centraal op dit erf lag een grote boerderij van 35 m. lengte. In de noordoosthoek lag aanvankelijk een serie mijten of roedenbergen die waren vervangen door een grote schuur van 37 m. lengte. Op zich was de grote boerderij vergelijkbaar met dergelijke gebouwen die in Gasselte en Pesse zijn opgegraven, maar de schuur daarentegen was uitzonderlijk groot en zou de bijzondere positie van Hovinge bevestigen. Om dit te kunnen toetsen zou het onderzoek van het erf Derkinge van belang

Reconstructietekening van het dorp Peelo rond 500 na Christus (collectie Biologisch-Archeologisch Instituut)

Aardewerk uit de Romeinse tijd; grote voorraadpot en 'serviesgoed' (collectie Biologisch-Archeologisch Instituut)

zijn als vergelijkingsmateriaal. Het erf Derkinge bleek onregelmatig van vorm te zijn en was aan drie zijden begrensd door een sloot. De boerderij was vergelijkbaar van bouw en afmetingen met dat op Hovinge. Geheel afwijkend was echter het ontbreken van een grote schuur op dit erf. Weliswaar bevonden er zich enkele mijten of roedenbergen en kleinere schuren op het erf, maar een grote schuur ontbrak. Dit verschil bevestigde de uitzonderlijke positie van Hovinge en de aldaar aangetroffen schuur zou wellicht als tiendschuur kunnen worden betiteld, waarin niet alleen de opbrengst van het eigen bedrijf werd ondergebracht, maar ook de pacht in natura van Derkinge en andere bezittingen in de omgeving. Van de boerderij Derkinge is nog interessant te vermelden, dat daarin voor het eerst in een opgraving de resten van potstallen zijn aangetroffen. Daaruit blijkt dat men omstreeks 1300 al bezig was met het bewust verzamelen van mest voor de akkers. Daarmee is het begin van de es bepaald, hetgeen

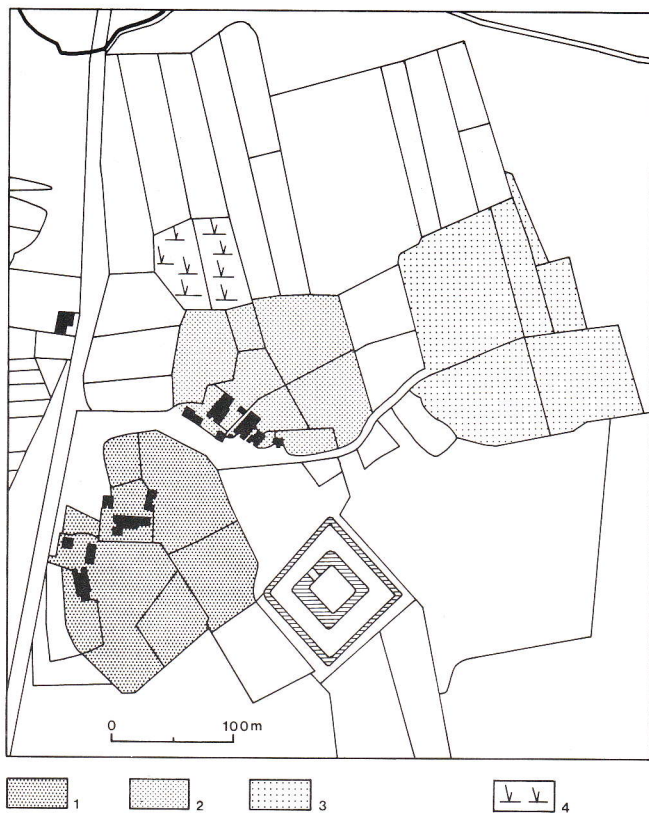
ook nog wordt bevestigd door scherven van aardewerk uit dezelfde periode op de es. Tenslotte moet nog worden opgemerkt dat de vondsten van beide erven niet afweken van wat elders in Drenthe uit de periode bekend is. Een mogelijk verschil in welstand is niet af te meten aan het gebruiks-aardewerk.

De nu volgende perioden van de nederzetting, de buurtschap Peelo, onderscheiden zich van de voorgaande, doordat de structuur zich stabiliseert. Het erf Hovinge werd in de zeventiende eeuw gesplitst in twee bedrijven en het erf Derkinge verhuisde van de oostzijde naar de Groningerstraat naast Huisinge, later Lantinge genoemd. Vergelijking van de grondschattingskaart uit het midden van de zeventiende eeuw met de situatie bij de opmeting voor het kadaster in 1832 laat zien dat er in de tusseliggende tijd nauwelijks iets is veranderd. Het akkerbezit op de es is aangevuld met enkele percelen op het Nijland aan de noordzijde en enkele akkers in de randzone.

Rest ons het geheimzinnige burcht-terrein, waar volgens overleveringen de roofridders van Peelo hadden gewoond, die langstreckende reizigers van hun bezittingen beroofden en daarom in de ban waren gedaan. Uit het archiefonderzoek is gebleken dat Huisinge en Derkinge omstreeks 1600 in handen waren van de familie Onsta, een adellijke familie uit Groningerland. Bekijken we vanuit deze kennis de plattegrond van het burchtterrein, dan herkennen we daarin duidelijk de aanleg van een Ommelander borg, met een singel rondom, een buiten-gracht en een binnengracht rond een vierkant van circa 30×30 m. waarop een huis moet hebben gestaan. Helaas zijn géén afbeeldingen van het huis te Peelo bekend en het bodemonderzoek leverde weinig op. Waarschijnlijk werd het huis gefundeerd in een

heuvel die was opgeworpen bij het graven van de binnengracht. Deze heuvel is ongeveer 50 jaar geleden volledig geëgaliseerd om daarmee de gracht weer te dempen. Puin van dakpannen en kloostermoppen tonen aan dat er wel degelijk een gebouw heeft gestaan, maar met het egaliseren van de burchtheuvel zijn de funderingen opgeruimd en daarmee is de mogelijkheid om ons een voorstelling van het huis te Peelo te maken verdwenen. Het geringe aantal vondsten in de grachtvulling wijst er op, dat het huis maar kortstondig heeft bestaan.

In het nieuwbouwplan Marsdijk blijft het voormalige erf Hovinge met de twee historische boerderijen gespaard. Ook word getracht voor het burcht-terrein een waardige bestemming te vinden.

Reconstructie van de buurt-schap Peelo in de late Middeleeuwen geprojecteerd op de kadastrale minuut. 1: het erf Huisinge, 2: het erf Hovinge, 3: het erf Derkinge, 4: veentje. Voorts is de plattegrond van het burchtterrein uit circa 1600 aangegeven. Links op de kaart ziet men van beneden naar boven de weg van Assen naar Groningen, de huidige Groningerstraatweg (collectie Biologisch-Archeologisch Instituut)

J. Eefting Wzn.

De laatste levensjaren van Willem Eefting (1765-1818)

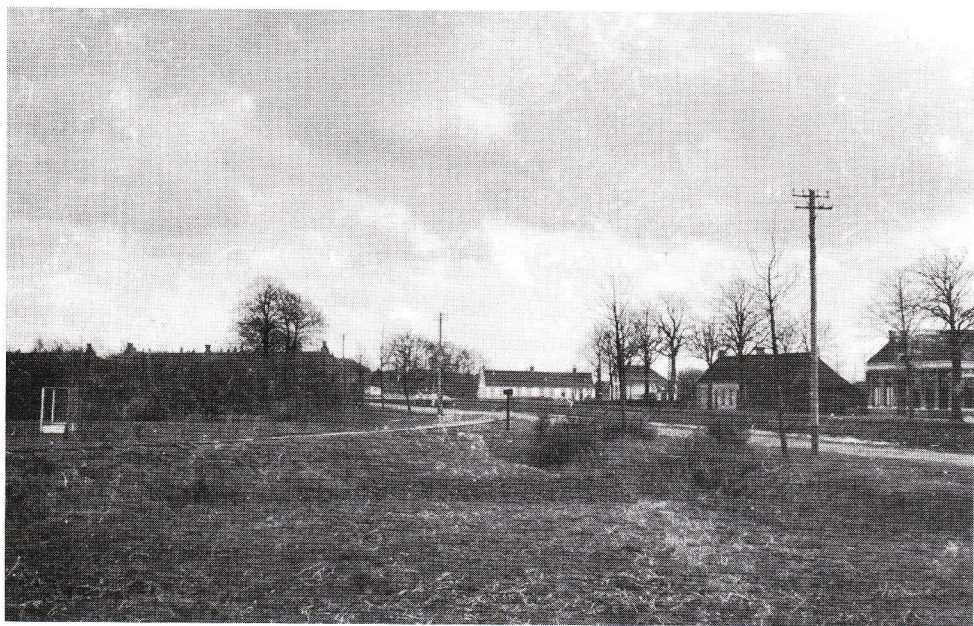
Willem Eefting werd geboren in 1765 in het dorp Peize, waar zijn vader 'mulder' — molenaar — was. Hij trouwde te Vries in 1794 met Marchien Willems, op dat moment wonende te Assen — misschien als dienstmeid — maar ook in Peize geboren in 1766. Het echtpaar vestigde zich in Bunne, dat kerkelijk tot Vries behoorde. Er werden daar vijf kinderen geboren en ogenschijnlijk hadden zij een rustig bestaan op het platteland. Willem, die in die tijd meestal Willem Jans werd genoemd, betaalde in 1794 en 1804 aan haardstedengeld — een soort belasting — respectievelijk 2 en 3 gulden. Daaruit blijkt dat hij het niet slecht had. Men zou hem kunnen aanduiden als een gemiddelde boer, niet rijk en niet arm. Zijn moeder woonde enige jaren bij het gezin in, tot haar dood op 30 november 1807. De situatie van de familie in dat jaar is vastgelegd in een register betreffende de toestand der inwoners van het kerspel Vries. Dit vermeldt onder Bunne en Winde als nummer 11: Willem Jans, boer, met vijf kinderen, 2 paarden, 3 hoornbeesten, 12 schapen. Hij bewerkte 2½ morgens bouwland en 7⅓ morgens weideland en betaalde per jaar 40 gulden 'huur'. Hij was dus pachtboer. Voor de belastingen moest hij 4 gulden betalen aan 'personeel', 2 gulden hoorngeld en 3 gulden paardegeld.¹

Wat hem heeft bezield om dit bestaan op te geven voor een onzekere toekomst in het veen nabij Assen zal wel altijd een raadsel blijven. Werd hem de pacht opgezegd, was er niet genoeg te verdienen omdat de landbouw in die jaren niet erg floreerde, of had hij hoge verwachtingen van het veen? Het blijft

gissen. Zeker is dat hij op 25 september 1808 een dochter liet dopen in Assen. Waar hij op dat moment woonde werd niet aangegeven.² Wat wel opvalt is dat hier de naam Eefting voor het eerst door hem werd gebruikt. Zijn vader had die naam ook al gebruikt, maar niet elk moment. Bijna vijf jaar later werd een dochter geboren in Smilde, op 11 juni 1813: de vader was 'arbeider alhier'.³ Op 14 juli 1814 trouwde een dochter. Willem was toen nog steeds arbeider te Smilde.⁴

Enige tijd later bleek hij zich op te houden in de gemeente Assen. Toen op 10 mei 1817 weer een dochter trouwde was Willem 'dagloner van beroep, woonachtig in het gehucht Witten onder de Stad Assen'.⁵ In het gemeente-archief van Assen vinden we enkele stukken, die een nader licht werpen op Willems precieze woonplaats. Er was op 16 maart 1818 door het college van drie burgemeesters een lijst van leerplichtigen vastgesteld, waarop ná Witten enkele ongenummerde huizen werden genoemd, waaronder de 'Bagchel Hut', waar H.J. Guit en Wm. Eefting woonden. In het gezin Eefting was één leerplichtige, waarvoor vijf cent per week moest worden opgebracht.⁶ Kort daarna moet de familie zijn verhuisd naar een huis 'aan de klapbrug bij de zaagmolen in de gemeente Assen', waar Willem op 18 mei 1818 overleed.⁷ Blijkens een bevolkingstelling van 19 oktober 1818 woonde 'wed. Willem Eefting' in of bij het 'schuthuis bij de zaagmolen'.⁸

De omstandigheden rond de dood van Willem Eefting worden ons enigszins duidelijk door een aktie van de Asser

De Zaagmolendraai aan de (Oude) Hoofdvaartsweg op een foto uit 1934, met rechts het voormalige café Van Houten. Vermoedelijk heeft Willem Eefting gewoond in één van de witte huisjes die in het midden van de foto te zien zijn (collectie Gemeente-archief van Assen)

burgemeesters. In hun vergadering van 13 mei 1818 was er slechts één punt van bespreking, waarover werd genoteerd:

“Geïnformeerd zijnde dat W. Eefting zijne vrouw en twee kinderen zeer ziek lagen en gelet op de armoedige omstandigheden waarin zich dit huisgezin bevindt en dat menschlievendheid vordert dat daarin voorziening wordt genomen;

*Gelasten bij dezen het Armbestuur der hervormden te Assen om, behoudens derzelfs regten indien hetzelfde vermeenen mogt dit tegen een ander armbestuur te hebben het gemelde zieke huisgezin van de noodige medicamenten en voorts in de verzorging en verpleging van hetzelfde te voorzien.”*⁹

De burgemeesters kregen per omgaande antwoord van het armbestuur. Nog op dezelfde dag werd een brief geschreven, die de burgemeesters al op 14 mei behandelden.¹⁰ De brief luidde als volgt:

“Assen den 13 Mei 1818.

De ondergeteekende gezien hebbende eene dispositie van H.H. Burgemeesteren van Assen van dezen dag, dienende om het Armebestuur der Hervormde Gemeente te gelasten tot het provisionele onderhoud van het zieke huisgezin van Willem Eefting, vindt zich verplicht als President des kerkerads van de Hervormde Gemeente van Assen, om te berigten, dat het huis door Willem Eefting bewoond, zoo veel hem bewust is, op het kohier van de Smilde staat, en dus (daar de wet zegt, dat de armbezorgers van de woonplaats verplicht zijn tot het provisioneel onderhoud van verarmde personen) de Diakonie van Assen op dat huisgezin geene betrekking heeft, en het armbestuur dier Gemeente naar zijn oordeel, zonder nadere informatie, zich met het provisioneel verzorgen der gemelde personen niet mag inlaten.

*G. Benthem Reddingius
Predikant.”*

Uit de onderstreping van het woord gelasten blijkt wel, dat de opdracht de predikant in het verkeerde keelgat was geschoten. Dit soort problemen over de gemeente die de armen moest verzorgen kwam in de negentiende eeuw veelvuldig voor. Een schrijnend geval uit latere tijd werd uitvoerig beschreven door Gras. Het betrof het gezin van Eise Pijl, waarvan niet duidelijk was of de man in Smilde dan wel in Assen was geboren.¹¹

In het geval van de familie Eefting was er nog geen Armenwet van toepassing: pas op 28 november 1818 werd de wet op het 'domicilie van onderstand' vastgesteld, die precies regelde welke plaats voor het onderhoud van een arme moest zorgen. Van kracht was wel het Koninklijk Besluit van 17 augustus 1814, dat bepaalde dat 'allen, die in armoede raakten, terstond bedeed moesten worden door de armenkassen van hun verblijfplaats', als men daar tenminste

één jaar woonde.¹² Aan de laatste voorwaarde werd in dit geval vermoedelijk wel voldaan: zoals we hiervoor zagen woonde Willem op 10 mei 1817 al in de gemeente Assen. De diakenen waren echter van mening, dat het huis van het gezin Eefting tot Smilde behoorde. Dit was niet geheel onbegrijpelijk. Het huis stond immers bij de zaagmolen, waarvan de 'balkenkolk' thans nog zichtbaar is nabij de kazerne. De naam Balkenweg herinnert nog hieraan. Deze zaagmolen lag in 1818 nog in de gemeente Smilde, juist over de grens met Assen, en werd pas in 1834 bij de gemeente Assen ingedeeld.¹³ Het huis van de familie Eefting behoorde echter wel degelijk tot de gemeente Assen, zoals uit de Burgerlijke Stand en de hiervoor genoemde registers blijkt. De burgemeesters gingen op dat argument ook helemaal niet in, maar reageerden wel per omgaande. Nog dezelfde dag, 14 mei 1818, besloten zij als volgt:

*G. Benthem Reddingius,
predikant te Assen
1809-1854 (collectie
Provinciaal Museum van
Drenthe)*

"Gemelden heer President te kennen te geven dat hoe ook het sustenu van den kerkeraad is strokende of niet deze vergadering op grond van Z.M. besluit d.d. 17 Aug. 1814 verwacht dat door de diakonie aan hare dispositie van gisteren wordt voldaan en het huisgezin van Willem Eefting, hetwelk volgens informatie hoogst waarschijnlijk aan eene besmettelijke ziekte laboreert, waarom het dus voor deze gemeente tevens van het hoogste belang is dat de aard van dezelve gekend en hierin voorziening genomen worde, niet aan deszelfs lot worde overgelaten wordende de diakonie onverlet gelaten, om, nadat aan de gegeven order zal zijn voldaan bij aldan zij vermeenen mogt, dat in dezen, door deze vergadering onbehoorlijk was gehandeld zich over dezelve bij H.H. Ged. Staten te beklagen.

*En zal afschrift van deze dispositie aan den Hr. President van den Kerkeraad voormeld worden uitgereikt."*¹⁴

De burgemeesters zetten er wel druk achter! Men krijgt echter het gevoel, dat de menslievendheid niet de voornaamste drijfveer was, maar eerder de angst voor de besmettelijke ziekte waaraan het gezin scheen te lijden. Men mag echter aannemen, dat dit temeer gold voor de diakonen die de hulp daadwerkelijk zouden moeten verlenen!

De vraag is nu, wat de diakonie in feite heeft gedaan. Onderzoek in het archief van de Hervormde gemeente heeft daarover niets opgeleverd. In de ingekomen en uitgaande brieven van 1818 vond ik niets, de diakonie-rekening over 1817/18 ontbreekt en ook op een lijst van geleverde medicijnen is de naam van de familie Eefting niet aangetroffen.¹⁵ Gelukkig overleefden de meeste gezinsleden de situatie, maar voor Willem kwam de aktie van de burgemeesters te laat: hij overleed vier dagen later — op 18 mei — terwijl hij nog slechts 52 jaar oud was. Je vraagt je af of eerder ingrijpen hem had kunnen redden!

NOTEN

1. Rijksarchief in Drenthe (RAD), Oude statenarchieven (OSA), inv. nrs 868, 869 en 1623, kerspel Vries.
2. RAD, Doop-, trouw-, overlijdens- en begraafregisters van voor 1811 in de provincie Drenthe (DTOB), inv. nr. 4 (kopie nr. 8): Doopboek Gereformeerde gemeente Assen, 1710-1811.
3. RAD, Burgerlijke stand Smilde, Geboorteakten 1813.
4. *Ibidem*, Huwelijksakten 1814.
5. *Ibidem*, Burgerlijke stand Dwingeloo, Huwelijksakten 1817.
6. Gemeente-archief Assen (GAA), Archief gemeentebestuur, Bijlagen (bij de) notulen (van de vergaderingen van het college van) burgemeesters, 2e kwartaal 1818, inv. nr. A 30, nr. 239, d.d. 9 mei 1818: de lijst is vastgesteld door burgemeesters van Assen d.d. 16 maart 1818, goedgekeurd door Gedeputeerde Staten van Drenthe d.d. 28 april 1818 nr. 15.
7. RAD, Burgerlijke stand Assen, Overlijdensakten 1818.
8. GAA, Archief gemeentebestuur, Bijlagen notulen burgemeesters, 4e kwartaal 1818, inv. nr. A 32, nr. 483b, d.d. 19 oktober 1818.
9. *Ibidem*, Notulen van de vergaderingen van het college van burgemeesters, inv. nr. A 29, nr. 244, d.d. 13 mei 1818.
10. *Ibidem*, Bijlagen notulen burgemeesters, 2e kwartaal 1818, inv. nr. A 30, nr. 245, d.d. 13 mei 1818.
11. H. Gras, *Het ellendige leven van Eise Pijl en de zijnen* (Assen, 1987; Asser Historische Reeks 1).
12. L. Frank van Loo, *'Den arme gegeven. . .', Een beschrijving van armoede, armenzorg en sociale zekerheid in Nederland, 1784-1965* (2e druk, Meppel enz., 1987) 33.
13. Koninklijk besluit van 23 juli 1834 nr. 98. Zie RAD, Archief Gedeputeerde Staten, kaarten nrs 38, 104.
14. Zie noot 10, nr. 245, d.d. 14 mei 1818.
15. RAD, Archief Hervormde gemeente Assen, inv. nr. 1 (notulen kerkbestuur), inv. nr. 96 (ingekomen en uitgaande brieven diakonie) en inv. nr. 185 (rekeningen diakonie: 1817/18 ontbreekt, onder de bijlagen van 1818/19 bevindt zich een lijst van aan de armen geleverde medicamenten vanaf 1 januari 1818).

Stille getuigen

Eigenlijk wist niemand dat we hem hadden, tot de dag dat de plannen voor de herinrichting van de Gouverneurstuin bekend werden. Toen bleek dat in een hoekje van het park een ijskelder lag die zou worden gerestaureerd. Iedereen met maar een greintje fantasie ging een paar eeuwen terug in de tijd om zich de Drentse drost voor de geest te halen die zijn deftige gezelschap hartje zomer kon verrassen met een borrel met ijs uit eigen kelder. Hoe wreed werd dit prachtige beeld verstoord door de mededeling vlak voor de officiële opening van de Gouverneurstuin in september 1987 dat het geen ijskelder, maar een appelkelder moet zijn geweest. De gemeente kon ternauwernood de voor de opening bestelde cornetto's afbellen. En de Commissaris der Koningin en de Asser burgervader moesten plechtig een kistje appels het smalle trapje optillen waar het gezelschap op een druilerige vroege zaterdagmorgen de tanden in mocht zetten. . .

Een tijdje terug kwam A.J.M. den Teuling in de provinciale archieven in een ongedateerd mapje de bestektekening van deze kelder tegen die uit 1837 blijkt te stammen. T. Galgies mocht blijkens de akte voor f 340,— (inclusief graafwerk en het opruimen van de oude kelder) een graankelder voor de provincie bouwen! Achteraf hadden commissaris Oele en burgemeester Masman in dat enge hol beter een pannekoekje voor de omstanders kunnen bakken!

Tegenwoordig staat dit bouwwerk officieel te boek als 'vleermuizen-schuilplaats' en wordt hij als opbergplaats voor de gemeentelijke dahliaknollen gebruikt. En nu maar hopen dat ook de toekomstige generaties hun fantasie weten te gebruiken. . .

tekst: Bertus Boivin
foto: Harry Cock

Inhoud

H. Nijkeuter

MARIA IN CAMPIS; EEN SPEL VAN DE TIJD
De wordingsgeschiedenis van een openluchtspel

pagina **1**

OOGGETUIGEN

pagina **12**

P.B. Kooi

OPGRAVINGEN IN PEELO EN MARSDIJK

pagina **14**

J. Eefting Wzn.

DE LAATSTE LEVENSJAREN VAN WILLEM
EEFTING (1765-1818)

pagina **21**

STILLE GETUIGEN

pagina **25**
